

УСЛУБ – ПОЭТИКАНИНГ ЕТАКЧИ УНСУРИ

Абдурахмон Эшонкулович ПИРИМҚУЛОВ

филология фанлари доктори
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника
университети Олмалиқ филиали
Олмалиқ, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада Нормурод Нарзий ва Рустам Очил каби ўзбек шоирлари ижодидаги услубий нуқсонлар илмий жиҳатдан таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: кофия, радиф, услуб, поэтика, сўз санъати, риторика, сунъий такрор.

СТИЛЬ – ВЕДУЩИЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЭТИКИ

Абдурахмон Эшонкулович ПИРИМҚУЛОВ

доктор филологических наук
Алмалыкский филиал Ташкентского государственного
технического университета имени Ислама Каримова
Алмалык, Узбекистан

Аннотация

В статье с научной точки зрения анализируются стилистические недостатки в творчестве узбекских поэтов, таких как Нормурод Нарзий и Рустам Ачил.

Ключевые слова: рифма, рифмовка, стиль, поэтика, искусство слова, риторика, искусственный повтор.

Услуб арабча сўздан олинган бўлиб, ўзбек тилида “тартиб”, “тизим” деган маъноларни билдиради. Академик Салоҳиддин Мамажонов ёзганидек “услубни бадиий асар тузилишининг барча элементлари – асарнинг ғоявий йўналиши – тематикаси, образлар системаси, сюжет ва композицияси, тили, тасвирий воситалари, жанри ва методи билан ижодкорнинг ўзига хос шахсиятининг диалектик бирлиги белгилайди. Ижодкорнинг дунёқараши, руҳий олами, эстетик идеали унинг ҳар бир яратаётган образи, ҳар бир тасвирий воситасида намоён бўлади. Шунинг учун, айтайлик, ўхшатишми, метафорами, эпитет бўладими – буларга фақатгина ижодкор услубининг муҳим элементлари сифатида, индивидуал белги аломатлари тарзидагина қараш лозим” [2;207].

Услуб – бадиий матннинг сарлавҳасидан тортиб, то сўнгги нуқтасигача бўлган поэтик жараёни тўлалигича қамраб олади. Яъни, биз

муайян асарнинг, дейлик, шеърнинг мавзуси, ғояси, образлар тизими, тасвир усуллари ёки тил хусусиятларини анализ қиладиган бўлсак, демак, услубнинг маълум бир элементлари ҳақида фикр юритган бўламиз. Шу жиҳатдан услубга доир бир неча қарашлар юзага келган бўлса-да, унинг барча сифатларини бутун мураккабликлари билан камраб оладиган мукаммал таърифнинг ўзи йўқ. Бизнингча, услуб шоирнинг бутун маҳоратини, шахсий талант ва иқтидорини бўй-басти билан намоён этувчи, кўрсатувчи кўзгу. Яъни услуб бадиий матннинг, бинобарин, муаллифнинг сўз санъати дунёсида тутган ўрнини, мавқеини, уни ўзга шоир ёки ёзувчидан фарқини кўрсатувчи муҳим белги саналади. Бироқ унинг умумий ва хусусий жиҳатлари ҳам мавжудки, индивидуал услуб ҳақида сўз юритганда, унинг умумий жиҳат билан боғлиқликда ўрганиш масаланинг туб моҳиятини очишга ёрдам беради.

Услуб – шундай нозик, мураккаб ижодий жараёнки, у муаллифнинг шахсий иқтидори, лаёқатини намойиш этиш билан бирга, айтиш вақтда унинг ожизлигини, маҳорат бобида пишиб етилмаганини, гоҳида эса жуда саёз, суст, ўзи билмаган ҳолда бадиий адабиётнинг эстетик қоидаларига изчил амал қилмаганини ҳам яққол намоён этади. Шундай шоирлар бўладикки, улар қисқа муддатда, дастлабки машқларидаёқ ўзлигини, ўзига хос ижодий услубини намойиш этиб улгуради. Яна шундай тоифадаги қаламкашлар ҳам борки, улар бадиий ижод дунёсида бир неча йил машаққат чекиб ижод қилсалар ҳам шогирдлик поғонасидан деярли кўтарилмайдилар. Назаримизда, шеърнинг туғилиши билан тўқилиши ўртасидаги фарқ шу жойда юзага балқиб чиқади. Яъни, ҳақиқий илҳом билан ёзилган шеър табиий гулга, зўрма-зўраки ёзилган шеър эса ясама гулга ўхшаб туради. Ясама гулда чиройли ранг бўлгани билан унда ўзига хос ифор бўлмайди. Табиий гул эса ўзгача ранг ва ифор билан кишини мафтун этади. Бу ўринда услубдаги саёзлик, сўз қўллашдаги нўноқликларга эътибор қаратмоқчимиз. Бу жиҳатдан бизга Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзий ҳамда шоир Рустам Очилнинг ижоди етарли материал беради.

Нормурод Нарзий ижоди истиқлолгача ҳам, ундан кейин ҳам доим танқидчилик марказида бўлди. Шоир ижодида ишқий, маърифий, айниқса, ватанпарварлик мавзуси алоҳида ажралиб туради. Бу жиҳатдан шоирнинг “Ватан туйғуси”, “Юрт ишқида ёнаман”, “Ватан ичра”, “Тўйларинг муборак, Ўзбекистоним”, “Ўзбекистон сўзлагай” ва бошқа шу типдаги шеърлари диққатга молик. Улар халқона услубга жуда яқин ёзилгани боис халққа, омма дунёқарашига жуда яқин. Уларнинг миллий қўшиқчилик санъатидаги ўрни ҳам эътирофга лойиқдир, балки. Аммо биз бадиий асарга оҳанг, мусиқа талаби билан эмас, балки бадиий ижоднинг азалий қонун-қоидалари талабларидан келиб чиқиб баҳо берамиз. Яъни, асар қайси жанрда битилганидан қатъи назар, анъанавий поэтик мезонларга, қонуниятларга изчил ва теран амал қилмоғи лозим. Бу ўринда биз зинҳор шеърда қофия ёхуд бадиий санъат бўлиши лозим, демоқчи эмасмиз. Аммо унда муайян инсоний туйғу, дард ё кечинма бўлиши шартлигини таъкиламоқчимиз, холос. У ўқувчига маълум бир ҳақиқатни уқтириш билан бирга унга эстетик завқ бағишлаши ҳам лозим. Шу оддий аксиома инобатга олинмас экан, ёзилган ҳар қандай жимжимадор асар сўз санъати хазинасидан муносиб ўрин тополмайди. Зотан шеър – санъат, шоир эса санъаткордир.

Шоир зоти сўзни санъат талаблари асосида дарж этолмаса, унинг ёзгани ўзининг ёки ўзи каби содда одамларнинг ниҳоятда тор, биқик фикрлаш доирасидан четга чиқолмайди. Шундай экан, асарни сўз санъати оламида узоқ вақт яшаши учун шоир маълум бир адабий-эстетик талаб ва мезонларга қатъий амал қилиши лозим.

Нормурод Нарзий шеърляти ўтган аср сўнгги чораги танқидчилигида соҳанинг сўл қанотида роса саваланган. Унинг ижодидаги нуқсонлар профессор Озод Шарафиддинов, Норбой Худойбергенов, айниқса, танқидчи Сафо Очил томонидан аёвсиз фош этилган. Мунаққид шоирни тақлид, кўчирмакашлик ва ўз-ўзини такрорлашда жиддий айблаган: ”Нормурод Нарзийнинг аксарият шеърларини ўқиганда қизиқ бир аҳволга тушасиз. Ғализлигига, риторикага мойиллигига, бадиий бўёқдан маҳрумлигига

эътибор бермасликка ҳаракат қилсангиз-да, уларни қаердадир ўқигандек ё эшитандек бўлаверасиз. Охири маълум бўладики, шоир ўз-ўзини такрорлар экан. Баъзи иборалар, образлар, ташбеҳлар шеърдан-шеърига кўчиб юрар экан. Баъзи шеърлари эса бошдан-оёқ бири иккинчисини такрорлашдан иборат бўлар экан...” [5;130].

Мақола давомида танқидчи шоирни “сўз ўзлаштириш”, “кўчирмакашлик”да ҳам айблайдики, биз бу фикрни қўллаб-қувватлай олмаймиз. Шеърнинг ўзи заиф бўлса, тағин кўчирмакашликда ҳам айбласак, масалага холис ёндашмаган бўламиз. Демокчимизки, шоир кўчирганда яхшироқ асарни кўчирган бўлур эди. Бу ўринда ёшлигида ҳам сушт ёзарди, ҳозир ҳам шундай, деб баҳо бериш, кифоя. Бироқ юқоридаги фикрларнинг аксариятини инкор қилиб бўлмайди. Бу гапларни мунаққид Сафо Очил ўтган асрнинг 90-йилларида ёзган. Булар шоирнинг собиқ шўро тузуми давридаги ижодига нисбатан айтилган. Унда ҳеч қандай фитна ё ғаразгўйликка йўл қўйилмаган. Нормурод Нарзийнинг ёшлик чоғида “шеърга асос қилиб олган поэтик образни мантиқан ниҳоясига етказолмаслиги”, “тил жиҳатдан оқсаши”, “кўпинча ғайритабiiй иборалар, ноўрин жумлалар тузиши”ни устоз танқидчи Озод Шарафиддинов ҳам ўтган асрнинг 80-йилларида алоҳида танбеҳ шаклида уқтирган [6].

2000 йилда “Янги аср авлоди” нашриёти шоирнинг “Халқим, сен билан қалбим” номли шеърлар тўпламини нашрдан чиқарди. Тўплам Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов ёзган кириш сўз билан очилади. Унда шоирнинг беш юздан ортиқ шеъри кўшиқ бўлгани, улар республикамизнинг таниқли хонандалари томонидан севиб ижро этилгани айтилади. Бизда савол туғилди: ўша таниқли хонандалар жўшиб куйлайдиган яхши кўшиқлар ичида яхши шеър ҳам бормикин?! Бўлса, улар ҳақида қайси мунаққид ижобiiй фикр билдирган?! Таассуфки, шоирнинг ушбу тўпламидан ўрин олган шеърларида ҳам ўз-ўзини сунъiiй йўсинда такрорлаш, сўзни олиий мақсад ва ғояларга сафарбар этолмаслик, сатрлар аро парокандалик, ифода чучмаллиги, сўзбозлик, қофиябозлик ва шу каби иллатлар кўзга ташланади.

Шоирнинг бир шеъри “Ўзбекистон деб бераман овоз” деб номланган. Шеърнинг ҳар банди олти мисрани ташкил этади, жами ўн банд. Ҳар банднинг охири:

*Асл инсонни севиб, ардоқлаб,
Ўзбекистон деб бераман овоз [3;16],*

дейдиган тантанавор иқроор билан якун топади. Аммо ана шу иқроор тепасида келадиган сатрларнинг бирортасида бўлсин охирги икки сатрга вобасталик кўринмайди. Шоир асл инсон деганда, Биринчи президентни назарда тутган. Чунки шеърда мустақилликнинг дастлабки йилларида қисқа муддатда амалга оширилган иқтисодий-сиёсий ўзгаришлар, мустақил ватанимизнинг жаҳон харитасида тутган ўрни, маънавий-маърифий жабҳада, шунингдек ишлаб чиқариш соҳасида эришилаётган ютуқлар ва бунга бевосита юртбошининг раҳнамолик фаолияти туфайли эришаётганимизни ифодалашга уриниш бор. Аммо бу нарсa муайян поэтик тимсол ва метафоралар қобиғига ўралмайди. Шу боисдан ўқувчи қалбини ларзага солмайди, этини жунжиктирмайди. Сўз ҳам, фикр ҳам ниҳоятда саёз. Эҳтиросдан умуман нишон йўқ. Шеърда ғашга тегувчи риторикадан бошқа нарсa мавжуд эмас. Бу каби ҳолатлар, афсуски, бошқа саҳифаларда ҳам тез-тез кўзга ташланади. “Мустақиллик қасидаси”дан парча:

*Даламдаги **чаноғим** ўша,
Пайкалдаги **бошоғим** ўша,
Фалакдаги **чақмоғим** ўша,
Мустақиллик абадий, мангу! [3;11].*

Энди “Нигоҳимда яшар Ватан” шеърдан парча:

*Пахталар **чаноғида**,
Бугдойлар **бошоғида**,
Кўзларим **қароғида**,
Ватанимни кўрурман,*

Нормурод Нарзий, афтидан, “чаноқ” билан “бошоқ”ни қофия сифатида қўллаш мустақилликни мадҳ этади, деб ўйласа керак. Тўғри, халқимиз етиштирадиган хомашёларнинг ҳаммаси шеър манбаи бўлиши мумкин. Аммо у юқоридаги каби ғализ, маълум бир таниш оҳанг ва ибораларни такрорлаш воситасида бўлмаслиги лозим.

Бадий асарда, хусусан, шеъриятда ҳар бир сўз алоҳида сеҳр касб этиши керак. Шеъриятда ўйламай ишлатилган биргина сўз санъат ходисасининг бутун нафосатига соя ташлайди. Академик Наим Каримов ёзганидек, “Шеър ўзига хос организм бўлса, сўз унинг хужайрасидир. Организм тирик бўлиши учун унинг ҳар бир хужайраси соғлом бўлиши ва нафас олиб туриши лозим бўлганидек ҳар бир сўз ҳам шеърга, унинг қалби бўлган образга ўз қонини бериб туриши ва уни ҳаракатга келтириши керак...Поэтик тилнинг бениҳоя гўзаллигига эришмоқчи бўлган шоир истар-истамас шакл қурбони бўлиб, шеърда ифодаламақчи бўлган ғоявий мундарижани бутунлай бузади...” [1;72]. Шу жиҳатдан қарасак, Нормурод Нарзий шеърларида сўз кўпинча жонли ҳаракатда бўлмайди. Шоир ижодида такрорнинг табиий кўринишидан кўра, сунъий шакли кўзга жуда кўп ташланади. Натижада шоир айтмоқчи бўлган фикр мавҳумлашади, бадий жозибадорлик касб этмайди.

Сўзни етарлича ҳис этмаслик, натижада уни юксак ғояларга сафарбар қилолмаслик, шаклбозликка ружу қўйиб, мазмунни қурбон қилиш ҳолати, гоҳо санъаткорлик даъво қилиб беҳаё, бепарда сўз ёки сўз бирикмаларини шеър бағрига қистириш иллати шоир Рустам Очил ижодида ҳам учрайди. Рустам Очил қирқ йилдан ортиқ тажрибали шоир бўлгани ҳолда сўзга масъулият ҳиссини тамом йўқотиб қўяди. У шеърнинг, хусусан, ғазал ва тўртликларнинг оддий техник қоидаларига амал қилиш заруратини унутади. Натижада шоирнинг ўзи кутган поэтик ғоя юзага балқиб чиқмайди. Гоҳо шоир шунақа жўн, майда, ҳатто, шеър тилига кўчириш мумкин бўлмаган уят, беибо сўзларни ёзиб, китобхонга тақдим этганини ўзиям сезмай қолади. Энг

ёмони шоир китобни чоп эттиришдан олдин бирорта муҳаррирга таҳрир қилдиришни ё бўлмаса, ўз асарини “ўзга нигоҳ билан ўқиб”, таҳрир қилиш малакасини билмайди. Қуйидаги тўртликда қофия ва радиф етарлича таъминланмаган:

*Томиримда қон эмас, май оқсин майли,
Ишқинг оловидан жон ёнсин майли.
Рухим осмонларда парвоз қилса, бас,
Борлигим, йўқлигим сенинг туфайли [4;290].*

Эътибор беринг: оқсин, ёнсин қофия ўрнида келган. Охирги мисрада эса буларга оҳангдош сўзни ҳам, “майли” деган радифни ҳам кўрмаймиз. “Оқсин майли”, “ёнсин майли” бўлгач, охирги сатр “тонсин майли” ё “қонсин майли” дейилганда, биз шеърни тўлақонли асар дейишимиз мумкин эди. Бу ҳолатда уни яхши шеър деб бўлмайди. Тўртликда лирик қаҳрамон маъшуқага чин ошиқлигини, садоқатини намойиш этишга уринган. Бироқ бу ғоя бадиият талабларини етарлича идрок этолмагани учун чиройли шаклга эга бўлмай қолган. Шеърнинг оддий техник қоидаларига амал қилинмагач, ундан ўзига хос ғоя ё поэтика элементларини излашга зарурият бўлмай қолади. Қуйидаги тўртликда ҳам шоир ўйлаган асосий муддао юзага чиқмай қолган. Унда ўқирманга салбий таъсир қилувчи қўпол, бепарда маъно зуҳур этган:

*Оқни оқ десам, қора дедилар,
Оҳ, секин-аста қалбим едилар.
Энди юраксиз яшаб юрибман,
Қайси аъзомни энди ейдилар?[4;293]*

“Қайси аъзомни энди ейдилар” – сатри сўроқ оҳангида айтилган. Биз уни шоирона ифода деб баҳоламаймиз. Шеърнинг бош ва асосий аломати одоб бўлиши лозим. Қалб – мавҳум отга киради. Шундай экан, унинг рақиб томонидан ейилиши ишонарли эмас. Рақиб лирик қаҳрамоннинг қалбини ёб тугатибди. Хўш, энди қайси аъзосини ёмоқчи? Бу жуда хунук ва беибо

тасвирдир. Биз бунинг учун шоирга тасанно айтмаймиз. Аксинча, ёши бир жойга бориб қолган одамнинг ғанимларини бу каби ерга уриши, ҳақорат қилиши адабий-эстетик тамойилларга зид эканини қайд этамиз.

Рустам Очилнинг “Умр ўтиб боради”, “Гўзал”, “Девонаман” “Муборак”, “Яхшилик истаюрман” ва бошқа баъзи бир ғазалларида қофия ва радифлар ўз ўрнига тушган. Шу боис уларда ички мусиқийлик, оҳанг ҳам мавжуд. Бироқ “Шукрона айт, ўйнаб тур шахмат”, “Кутаман”, “Дедим”, “Меҳру оқибат бўлса” ва бошқа шу каби айрим ғазалларида қофия ва радиф унсурларига риоя қилинмайди.

Рустам Очил сарлавҳаларни ҳам жуда топиб қўйган деб айтолмаймиз. Аввало, шуни айтиш ўринлики, ғазалга тема қўйиш шарт эмас. Мабодо, шоир унга тема (мавзу) қўйишни хоҳласа, радифни сарлавҳага чиқариши лозим. Анъана шундай. Рустам Очилда узун-узун сарлавҳалар бор. Ҳайратланасиз, бир шеър темасига шунча сўзни сарф қилишнинг нима ҳожати бор? Ўқиб кўрайлик: “На десанг шу бўлдим қўлдан келганча”, “Таллимаржонда ишлаб юрган давримда Бешкентга меҳмон бўлган кун”. Наҳотки, шеърга шунча узун мавзу қўйиш шарт деб ҳисоблаш мумкин бўлса? Шеър яхши чиқиши учун сарлавҳа ихчам ва маънодор бўлиши керак. Хулоса шуки, ”услуб бу – мен” деган машҳур ақидада реал ҳақиқат мужассамдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов Н. Ҳамид Олимжоннинг поэтик маҳорати. – Тошкент: Фан, 1964.
2. Мамажонов С. Сайланма. Адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Фафур Ғулом, 1981. – 207 б.
3. Нарзий Н. Халқим, сен билан қалбим. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2000.
4. Очил Р. Сайланма. 3 томлик. 3-том. – Тошкент: Мусиқа, 2018.
5. Очил С. Орзулар кўкидаги шафақлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1991.
6. Шарафиддинов О. Талант – халқ мулки. – Тошкент: Ёш гвардия, 1979.